

Рецензия

за докторската дисертация на Руслана Маргова **Езикови характеристики на фалшивите новини**

от доц. д-р Биляна Михайлова

Докторската работа на Руслана Маргова е посветена на една много злободневна тема: дезинформацията и начините, по които тя се постига в масовите медии. Проучванията в дисертацията са ситуирани спрямо важни събития от съвсем близката история и настоящето: Брекзит, избирането на Доналд Тръмп за президент, пандемията от Ковид-19 и войната в Украйна. Авторката има дългогодишен опит в журналистиката. Работата има теоретичен, емпиричен и приложен аспект. Макар и фокусирана основно върху лингвистичните похвати за постигане на дезинформация, тя е интердисциплинарна.

Като предмет на изследване дезинформацията е многопластова и се явява обект на изучаване от редица науки. Тя може да бъде анализирана например от психологическа, социална, философска, логическа, етическа, военна гледна точка. Тук докторантката си поставя за задача да бъде ограничено изследването на дезинформацията и т. нар. фалшиви новини в полето на лингвистиката, което не знам дали постига напълно.

Целта на настоящото изследване е да се открият езиковите характеристики на дезинформацията, фалшивите новини и злонамерено вредните твърдения. Крайната цел е по-лесно да бъдат установени механизми (лингвистични) за разпознаване на т. нар. фалшиви новини и на дезинформацията.

Хипотезата, разработена в дисертацията, е, че е възможно да съществуват формални езикови характеристики, които да подскажат, че даден текст не е достоверен или по-общо: че става дума за дезинформация.

Докторският труд на Руслана Маргова се състои от седем части. В увода е представена темата на изследването, целта и задачите, методологията на работа. Тук докторантката описва основните трудности, свързани с работата ѝ, които тя обособява в три групи: разграничаване на фалшиви новини от дезинформация, трудности, свързани със подбора на данните и трудности, свързани с понятийния апарат.

Във втората глава на работата си докторантката се опитва да дефинира термините, свързани с фалшивите новини, разглежда тяхното развитие в исторически и философски план. Много от тези термини са неологизми и не са дефинирани в българските речници. Систематизирането на терминологията в областта на фалшивите новини е един от основните приноси на тази дисертация.

Разгледани са редица теории, свързани с фалшивите новини и дезинформацията. Цитирана е достатъчно научна литература по въпроса.

Третата част на работата е много любопитна. Тя представлява от една страна исторически преглед на темата за фалшивите новини, а от друга разказва редица исторически случки и анекдоти.

В четвъртата част на работата дисертантката обръща внимание на граничните области на познанието, свързани с дезинформацията – психологията, медицината, физиологията, социологията, политологията, правото, връзките с обществеността, образованието.

В петата част се обсъждат философски положения, свързани с проблема за дезинформацията. Този въпрос е свързан с въпроса за истината и търсенето на истината и попада във философска тематика, в която не бих искала да навлизам, тъй като не е в полето на моите научни познания. Интересно е как в тази глава на докторската дисертация в обсъждането на идеите за фалибилзма, „всичко-знаенето“ и постистината се намесва и граматическата категория евиденциалност.

Фалибилизмът е идея, според която всяко научно познание принципно не е окончателно, а е само междинна интерпретация на истината, което предполага последваща замяна с по-добра интерпретация. Терминът „постистина“ се използва за означаване на обстоятелства, при които обективните факти са по-малко влиятелни при оформянето на общественото мнение, отколкото основаването върху емоции и лични убеждения.

Езиковата категория „евиденциалност“ е пряко свързана с истината и с истинното. Р. Маргова следва дефинициите на Р. Ницолова при определянето на тази езикова категория, която посочва източника на информацията на говорещия. В българския език съществуват четири вида евиденциали: индикатив, ренаратив (предаване на информация, получена индиректно), конклузив/инференциал (при заключение), дубитатив (при съмнение). При всички случаи, освен в индикатив, говорещият предава в изказването си информация, на която той не е пряк свидетел. Маргова с право отбелязва, че „отношението към истината е залегнало имплицитно в граматическата категория, анализирана от

настоящата работа“. Дистанцираността на говорещия спрямо информацията в изказването може да бъде интерпретирана с някакъв вид доверие към съобщението. Категорията евиденциалност се обвързва и с известните максими на Грайс.

Следващите глави от дисертацията на Руслана Маргова са съществени по отношение на избраното заглавие. Именно тук докторантката се опитва да открие езикови маркери за фалшивите новини.

В шеста глава е представено обобщение на основните стратегии, които се използват в компютърната лингвистика за откриване на недостоверни новини в български език. Тук се изтъква и мнението, че ренаративът трябва да бъде разглеждан като основно средство за постигане на дезинформация в българския език. Това е и основната специфика спрямо английския, за който е налична богата теоретична литература.

Седмата глава от докторската теза е от особено значение. В нея се разглежда въпросът за ренаратива като възможен маркер за съмнително съдържание. Добро впечатление прави подробният преглед на теориите за евиденциалността в чуждата и българската лингвистична литература. Разгледани са формите на евиденциалите в български език. В крайна сметка докторантката стига до един извод:

„да приемем, че тази омонимна конструкция на ренаратива с инференциалния имперфект, с перфект за констатация, с адмиратив в сегашно време – независимо от граматичната си стойност и определение, в определени случаи, често срещани в публицистичните текстове, може да изпълнява една прагматична функция и тя е да заблуждава. Точно тази форма може да бъде посочена и граматичен маркер за дезинформация. Когато в журналистически заглавия има употреба на ренаратив – независимо от времето – или неговите омоними, плюс инференциал имперфект, в трето лице, трябва да бъдем нащрек доколкото съдържанието е истинно.“ (стр. 137).

От друга страна, в тази глава се допълва изследването на вече разгледаните в предната глава езикови маркери. Тук вниманието е насочено основно върху новинарските заглавия и по-малко върху основното съдържание. Тезата на докторантката е, че в журналистически текстове ренаративът се използва, за да се каже нещо, което не е проверено задължително и не е достоверно със сигурност. Използването на ренаратива представлява своего рода алиби за журналистите, че те не дезинформират, тъй като в самата форма на ренаратива не се съдържа

категоричност, че нещото, за което се съобщава, се е случило наистина. Според докторантката журналистите невинаги използват ренаратива с цел умишлено да дезинформират. Те са принудени да публикуват непроверени новини, за да не изостават от своите колеги. Освен това днес възможността за коригиране и изтриване на текста довеждат до известна безотговорност в журналистическото поведение. Казаното от докторантката води до извода, че тук става въпрос за създаване на фалшиви новини поради безотговорност, а не от желание за дезинформация.

В следващите страници Р. Маргова представя евиденциалността в лингвистичен план, типологията на тази езикова категория, някои спорни въпроси и подробно разглежда понятието евиденциалност в българската езиковедска наука.

Следващата осма глава разглежда практически употребите на ренаратива в медиите. Докторантката изтъква, че при ренаратива от една страна авторът на изказването се крие, се деперсонализира, за да не носи отговорност, но от друга се деперсонализира и се крие, за да се институционализира казаното в контекста на тази деперсонализация на истинните изказвания. Механизмът е подобен на този в безличните, възвратно-страдателните и неопределеноличните конструкции, т.е. конструкции, в които субектът на действието не може да бъде идентифициран. Интересен е анализът на новините като приказни. Ренаративът се употребява в приказките, както и в някои по-популярни исторически съчинения, като показва дистанцираността на автора от информацията. Тук у Маргова се появяват някои неясноти при боравенето с езиковедските термини. Например тя твърди: „Журналистите използват ренаратива, като го смесват с другите времена – вероятно донякъде случайно, донякъде – неосъзнато.“ Разбира се, става въпрос за смесване на различни евиденциали – индикатив и ренаратив – и техните времена. Поддържана е тезата, че превключването между ренаратив и индикатив е невинаги на съзнателно ниво.

Маргова смята, че омонимната конструкция на ренаратива с инференциалния имперфект, с перфект за констатация, с адмиратив в сегашно време – независимо от граматичната си стойност и определение, в определени случаи в публицистичните текстове изпълнява една прагматична функция и тя е да заблуждава. Много ми се иска да видя примери за това директно под изказаните тези.

В девета глава се разглеждат други стратегии, чиято цел е да привлекат или подведат читателя още в самото заглавие: така

наречените кликбейт заглавия, промените в лийда, които правят заглавието неясно по отношение на съдържанието на новината, смесване на жанровете, употреба на сегашно предсказно време, хеджиращи думи, дисклеймъри и т.н.

Обещаващо и интригуващо е заглавието на десета глава: езикови експерименти с ренаратива. Първият експеримент е свързан с аотиране и анализ на масив от заглавия, подбрани ръчно от онлайн медии, другият е свързан с анализ на конкретни примери от практиката.

Тук е направен сериозен опит да се разкрие ролята на евиденциалите за оказване на влияние върху читателя, моделирането на мнението му, което в крайна сметка води до дезинформиране.

Събрани са ръчно 622 заглавия от онлайн медии, в течение на 7 години (от 2015 г. до 2022 г.) от български новинарски сайтове. Задачата, която изследователката си поставя, е да открие ренаратива или омонимните му форми в заглавията и да се проследи неговата функция. След като са събрани заглавията, те са аотирани от трима носители според това доколко истинно звучат. Интересен е изводът, че новините, които се възприемат от читателите като истински, са главно когато ренаративът е приет като преразказ на чужда реч, т.е. при употребата му в неговата основна и изконна функция. Някои от цитираните заглавия всъщност не съдържат ренаратив или омонимните му форми (*Арестуваха момиче явило се на изпит вместо сестра си, Арестуваха мъж убил публично котка в Бургас*). Пропуснатите запетаи изглежда са заблудили докторантката при анализа.

При втория експеримент се разглеждат конкретни текстове. Най-голям интерес предизвиква употребата на ренаратива в политическите новини, тъй като тези новини са от обществено значение и дезинформацията в тях може да донесе най-много щети. Оставам с впечатлението, че читателите са склонни най-малко да се доверят на ренаратива именно в този тип новини.

В последната глава от работата са представени документални разкази за възприемане или създаване на фалшиви новини и дезинформация.

Руслана Маргова показва, че ренаративът и омонимните му форми действително могат да бъдат разглеждани като маркер за съмнително съдържание, което произтича от семантиката на тези форми, която интуитивно се възприема като съмнителна от носителите на езика, несъмнено поради свойствените им езикови нагласи. Анализът на докторантката в повечето случаи е точен, но ми се струва недостатъчен в

лингвистично отношение. Той е насочен по-скоро към стилистичните особености на текстовете и най-вече към определени журналистически похвати за постигане на въздействие от различно естество у читателите, а би било полезно да се работи по-задълбочено на граматично и разбира се на лексикално равнище.

Работата на Руслана Маргова показва важни тенденции в развитието на медиите, които могат да бъдат обобщени със следното твърдение: „отговорността се носи все по-малко от пишещия, а все повече от четящия дадено съдържание“. Интересно би било да се проследи исторически употребата на ренаратива в медиите като „еманация на тази тенденция“.

Както посочва самата дисертантка, ренаративът е един от белезите за владеене на българския език: децата го овладяват на късен етап от развитието си, а изучаващите български език често не успяват да го овладеят.

Докторският труд на Руслана Маргова поставя основа на такъв род изследвания, които биха могли да се задълбочат в чисто лингвистичен план. По мое мнение именно в разглеждането на евиденциалите, които да специфични за българската езикова среда, като средство за дезинформация е основният езиковедски принос на докторската работа на Руслана Маргова.

За мене обаче продължава да стои открит въпросът доколко ренаративът е наистина маркер за дезинформация или в някои случаи просто преразказва дадена информация, показва/внушава несигурност спрямо авторството, или пък е средство за избягване на отговорност. Несъмнено е, че ренаративът дава на читателя по-ниска степен на сигурност по отношение на информацията, отколкото индикативът. Но употребата на индикатив в редица от разглежданите от Руслана Маргова случаи е неестествена и вероятно би могла да се разглежда като маркер за дезинформация. В този смисъл необходим е алгоритъм за разпознаване на случаите, в които ренаративът действително има за цел да дезинформира, да подвежда читателя. Тази докторска дисертация е важна стъпка в тази насока. Важно би било да се изследва по-подробно и ролята на инференциала и дубитатива за постигане на въздействие върху читателя.

Бих искала да спомена, че едва ли употребата на минало свършено деятелно причастие като обособено определение (вж. примера на страница 221, както и споменатите по-горе заглавия от типа *Арестуваха*

момиче, явило се на изпит вместо сестра си.) могат да бъдат разглеждани като маркер за фалшиви новини.

Авторефератът на Руслана Маргова отговаря на съдържанието на дисертацията. Точно са определени научните приноси на труда. Докторантката има повече от необходимия брой публикации по темата, както и три цитирания.

В заключение искам отново да подчертая, че дисертацията на Руслана Маргова „Езикови характеристики на фалшивите новини“ представлява принос в областта на изучаването на средствата за постигане на дезинформация и създаването на фалшиви новини и по-конкретно в изследването на езиковите им маркери. Надявам се, че този труд ще послужи за основа за по-нататъшните занимания на докторантката. С убеденост ще гласувам с „ДА“ за присъждането на Русана Маргова на образователната и научна степен „доктор“.

София
15 юни 2023 г.

доц. д-р Биляна Михайлова